

Хмара В.В. Фразеологізми з соматичним компонентом вуха східнослов'янських та західногерманських мовах: зіставний аспект / В.В. Хмара // Наукові записки національного університету «Острозька академія» . – Острог, 2015. – С.342–345.

УДК 811.111.81

Хмара В.В.

Житомирський державний університет ім. І. Франка

**ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З СОМАТИЧНИМ КОМПОНЕНТОМ ВУХО
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА ЗАХІДНОГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ:
ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ**

В статті пропонується зіставний аналіз соматичних фразеологічних одиниць з компонентом вуха на базі російської, української, німецької та англійської мов, з метою показати семантичні особливості, ізоморфні та аломорфні риси в чотирьох лінгвокультурах.

Ключові слова: зіставний аналіз, культура, фразеологізм.

Хмара В. В. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с компонентом уха в северославянских и западногерманских языках.

В настоящей статье предлагается сопоставительный анализ соматических фразеологических единиц с компонентом уха на базе русского, украинского, немецкого и английского языков, с целью показать семантические особенности, изоморфные и алломорфные черты в четырёх лингвокультурах.

Ключевые слова: сопоставительный анализ, культура, фразеологизм.

Khmara V.V. Comparative analysis of Phraseological Units with somatic element ear in East Slavic and West Germanic languages.

This article offers comparative analysis of Phraseological Units with somatic element ear based on Russian, Ukrainian, German and English.

The purpose of this article is to show semantic features, isomorphic and allomorph traits in four linguistic cultures.

Keywords : *a comparative analysis, culture, Phraseological Units.*

Визначення механізмів сприйняття та відтворення в мові досвіду попередніх поколінь та мовних стереотипів в свідомості представників різних етноспільнот з позицій лінгвокультурологічних студій є актуальним для зіставного напрямку дослідження. Цим пояснюється увага дослідників до вивчення взаємозв'язку мови та культури (В. Гумбольдта, Е.М. Верещагіна, В. І. Кононенка, Р.Я. Кіся, О. П. Левченко, В.А. Маслової, О.О. Потебні, В.М. Телії).

Мета статті - розкрити і, семантичні та структурні особливості фразеологізмів з соматичним компонентом в українській, російській, німецькій та англійській мовах. Матеріал дослідження становлять фразеологічні одиниці (ФО), дібрані з лексикографічних джерел. Вибірка складає 238 ФО з соматичним компонентом вуха, з яких 51 – англійських, 57 – німецьких, 79 – українських і 51 – російських.

Мова виступає інструментом створення, розвитку, збереження та передачі здобутків духовної та матеріальної культури наступними поколіннями [Маслова]. Культура у свою чергу відображає у мові екстралінгвістичну дійсність. Екстралінгвіальна дійсність або культурний простір, складається з певних кодів культури – системи знаків матеріального і духовного світу, що стали носіями культурних значень, доступних «читанню» носіями цієї культури і мови [Гудков, Ковшова 2007, с. 9]. Культурні коди співвідносні з архетипними уявленнями про Всесвіт, у межах яких споконвічно здійснюється мовна концептуалізація та категоризація дійсності. Виділяють такі коди культури: соматичний (тілесний), просторовий, часовий, предметний, біоморфний та духовний [Красних 2003, с. 298].

Найдавнішим кодом культури є соматичний код, бо пізнання навколишнього світу людина почала саме з самої себе. Людське тіло - найдоступніше для спостереження і вивчення. Це - об'єкт з унікальною індексальною базою, первинною основою концептуалізації світу, "вихідним пунктом", і номінації позначення частини тіла людини, так само давні, як і сама людська свідомість [ ].

Фразеологізми із соматичним компонентом є відображенням соматичного коду, універсальним засобом номінації різних об'єктів і явищ реального світу, демонструючи тим самим принцип антропоморфного світосприйняття, порівнюючи навколишню дійсність з образом самої людини. Експресивно-образна структура, актуальність змісту, народність, нескладність граматичного оформлення та стилістична різноманітність обумовлена досвідом аналітичної діяльності людини в пізнанні світу, соціуму і індивіду, про що свідчить репрезентованість таких фразеологізмів [Гудков, Ковшова 2007, с.], що знаходить своє відображення в лінгвістичних дослідження останніх років.

На сучасному етапі, зіставлено соматичну лексику російської, англійської та адигейської мов [З.А. Богус]; виявлено спільні риси та національні відмінності соматизмів в російській та французькій мовах з точки зору міжмовної еквівалентності [І. Є. Городецька]; досліджено соматичну лексику російської та чуваської мов [А. Г. Абрамова].

Поєднання лінгвокультурологічного та зіставного аналізу дозволяє підняти дослідження фразеологізмів із соматичним компонентом на якісно новий рівень і робить можливим виявлення спільних та відмінних асоціацій у житті окремих лінгвокультурних спільнот, що допомагає краще осягнути власну культуру і менталітет.

Аналіз ФО в англійських, німецькій, українській та російській мовах мають антропоцентричне спрямування, тобто описують людину за рисами характеру, зовнішністю, емоціями, почуттями, психологічним та соціальним станом, видом діяльності, інтелектом, фізичною працею, життям,

стосунками з іншими людьми, що дозволяє категоризувати реальність. Так, лексема *ear/вухо/ухо/Ohr* позначає орган – вухо, головна функція якого чути.

Фразеологічні одиниці з соматичним компонентом *ear / ohre/ вухо / ухо* розподілено за оцінним критерієм на такі, що наділені позитивною конотацією та негативною конотацією.

Виокремлено такі групи ФО з позитивним вектором оцінки на позначення:

1) уваги, пильності:

Анг.: *to be all ears; to give ears to smb; to keep one's ears open; bend an ears to; to pick up somebody's ears; give ear to; lend an ear to; to open one's ear; incline one's ear; have (got) long ears.* Нім.: *die Ohren spitzen; die Ohren aufmachen/aufhun/aufsperrern mit beiden /offenen Ohren (hin)hören (або zuhören; (ganz) Ohr sein; lange Ohren machen.* Укр.: *візьми вуха в руки, вуха насторожі/ наставляти/нащурювати/ наставити вуха/вухо, насторожити/ нагострити /нашпорошити вуха, обома вухами; мати до́гі вуха;* Рос.: *навострить уши;во все уши слушать; приклонять/приклонить ухо; иметь длинные уши;*

2) позитивного сприйняття дійсності:

Анг.: *grin from ear to ear.* Нім.: *von einem Ohr zum anderen (Der beide Ohren weg) lachen/lächeln/ grinsen.* Укр.: *посміхатися від вуха до вуха/ (аж) до вух;* Рос.: *улыбка до ушей.*

3) слуху (музичного слуху):

Анг.: *play by ear; tin ear; good ear.* Нім.: *von einem Ohr zum anderen (Der beide Ohren weg) lachen/lächeln/ grinsen.* Укр.: *тонке вухо.* Рос.: *тонкое ухо; иметь хорошее ухо.*

4) гарних новин:

Анг.: *music to your ears; tickle smb.'s (the) ear(s).* Нім.: *ist Musik in j-s Ohren.* Укр.: *музика для вух; нестити вуха.* Рос.: *музыка для ушей.*

Статистична репрезентація цієї групи ФО показана у таблиці 1.

Таблиця 1.

Значення/мова	Англ.	Нім.	Укр.	Рос.
Увага, пильність	19,6%	10,5%	12,7%	9,8%
Позитивне сприйняття дійсності	2%	8,8%	2,5%	2%
Слух (музичний слух)	5,9%	10,5%	1,3%	5,9%
Гарні новини	4%	1,8%	2,5%	2%

Зона відсоткового збігу в англійській та російській мовах: сприйняття дійсності – 2 % та слух (музичний слух) – 5,9%. Всі інші мови знаходяться в зоні відсоткового розходження.

Групи ФО з негативним вектором оцінки на позначення:

1) неуважності:

Англ.: *at one ear and out at the other; close one's ear to smth.; seal/stop one's ears; turn a deaf ear to smth.; fall a deaf ears*. Нім.: *kein Ohr für j-n.; j-m ein halbes Ohr leihen; geht zum einen Ohr herein und zum anderen wieder hinaus/raus; etw. zu einem Ohr (he)rein, zum ändern hinauslassen*. Укр.: *в одне вухо влетіло, в інше вилетіло; пропускати що-небудь поза вухами; л'япати (хл'япати) вухами; одним вухом; в одне вухо впустити, а в друге випустити; краєм/краєчком вуха; пуска́ти з в́уха у вухо; мимо вух*. Рос.: *в одно ухо вошло, в другое — вышло; пропускать/пропустить мимо ушей; краем уха слышат; слушат вполуха*.

2) покарання, побиття:

Англ.: *box somebody's ears*. Нім.: *j-m die Ohren strammziehen; j-m eins (eine, ein paar) hinter die Ohren geben /hauen*. Укр.: *нам'яти накрутити, наскубти/наминати накручувати вуха*. Рос.: *нарвать (надрать, оборвать) уши*.

3) надоїдливих розмов:

Англ.: *din in (into) smb.'s ears; bash smb.'s ear*. Нім.: *j-m mit etw. (D) in den Ohren liegen; j-m die Ohren voll schreien /quasseln/ schwatzen*. Укр.: *продзижчати/протуркати/прогустити (повні) вуха; прокричати/прогудіти вуха*. Рос.: *прожужжат/прогудеть/прокричат/протрубит уши; натрубит в уши*.

4) різкого звучання:

Анг.: *grate/jar upon smb.'s (the) ear; offend smb.'s ear*. Нім.: *etw. zerreißt j-m das Ohr; beleidigt/ unangenehm das Ohr; etw. steht j-m nicht gut zu Ohren*.

Укр.: *різати вухо; вухо/ вуха ріже/дере; аж у вухах лящить; рвати вуха*.

Рос.: *ухо/ уши режет/ дерёт*.

5) проблем зі слухом:

Анг.: *clean one's (the) ears; cloth ears*. Нім.: *du hast wohl keine Ohren?; wasch dir die Ohren!; auf den (або bei den) Ohren sitzen*. Укр.: *позаклада́ло вуха; туге вухо; тугий на вухо; вуха позаростали*. Рос.: *туг/ крепок на ухо*.

6) сорому:

Анг.: *make one's ears burn*. Нім.: *rote Ohren bekommen*. Укр.: *вуха горять; аж по (самі) вуха червоніти/почервоніти/паленіти/спаленіти/шарітися/зашарітися; вуха займаються*. Рос.: *до ушей краснеть/покраснеть/ вспыхнуть*.

7) наслідків перевтоми:

Анг.: *one's ears are singing*. Нім.: *j-m klingen die Ohren*. Укр.: *у вухах дзвонить (дзвеніть)*. Рос.: *в ушах (ухе) звенит (или шумит)*.

8) неочікуваної інформації:

Анг.: *not to believe one's ears*. Нім.: *seinen Ohren nicht trauen (wollen)*.

Укр.: *не вірити/не повірити своїм /власним вухам*. Рос.: *не верить собственным ушам*.

9) інформації, яка стала відома:

Анг.: *come/reach to smb.'s ear(s); come/ reach the ears of smb.; fall on/upon smb.'s (the) ear*. Нім.: *j-m zu Ohren kommen*. Укр.: *доходить / дійти до вух (до вуха)*. Рос.: *дойти до ушей чьих*.

Статистична репрезентація цієї групи ФО показана у таблиці 2.

Таблиця 2.

Значення/ мова	Англ.	Нім.	Укр.	Рос.
Неуважність	11.8%	7%	13,9%	10%

Покарання,	2%	5,3%	3,8%	5,9%
Надоїдливі	4%	7%	6,3%	10%
Різке, грубе звучання	5,9%	7%	3,6%	4%
Проблеми зі	3,9%	5%	5%	3,9%
Сором	2%	1,8%	10%	3,9%
Наслідки перевтоми	2%	1,8%	2,5%	4%
Неочікувана інформація	2%	3,5%	3,8%	2%
Інформація, яка стала відома	12%	1,8%	2,5%	2%

Зона відсоткового збігу : проблеми зі слухом – 5 % в німецькій та українській мовах; неочікувана інформація – 2% в англійській та російській мовах. Всі інші мови знаходяться в відсотковій зоні розходження.

Виділимо, такі групи ФО з нейтральним вектором оцінки на позначення:

1) високого ступеню ознаки/дії, що пов'язане з їхнім маркованим розташуванням на голові, у вертикальному відношенні:

Анг.: *to be over head and ears in love; to be up to the ear in work; up to one's /the ears.*

Нім.: *bis an beide Ohren in Schulden stecken; bis über die (або beide) Ohren; viel um die Ohren haben.*

Укр.: *аж по вуха (по самі вуха) закохатися/ улюбитися/залюбитися; бути по вуха в роботі; по (сáмі) вуха.*

Рос.: *по уши влюбиться; по уши увязнуть/ погрузиться.*

2) передачі таємниць, щоб ніхто не чув:

Анг.: *have a word in somebody's ear; walls have ears.*

Нім.: *ins Ohr blasen/setzen/raunen; jdm etw ins Ohr sagen; die Wände haben Ohren*

Укр.: *на вухо говорить/шептати; казати/сказати/говорити на вухо; говорити/сказати пошепки; шептати/шепнути на вухо (у вухо); і стіни мають вуха.*

Рос.: *на ухо говорить/сказать/шептать; (и) у стен уши есть.*

Статистична репрезентація цієї групи ФО показана у таблиці 3.

Таблиця 3.

Значення/мова	Англ.	Нім.	Укр.	Рос.
Висока ступень ознаки/дії	6%	5,3%	6,3%	6%
Передача таємниць, щоб ніхто не чув	3,9%	8,8%	12,7%	7,8%

Всі інші мови знаходяться в відсотковій зоні розходження.

До специфічної групи, ми відносимо ФО з соматизми *Ohr/ear* в англійській (2%) та німецькій (5,3%) мовах позначають вік людини (нейтральні): **анг.:** *wet behind the ears*; **нім.:** *j-d ist noch feucht/nicht/trocken den Ohren*.

В німецькій (5,9%) та українській (3,8%) лінгвокультурі ФО з компонентом *Ohr/вухо* асоціюється з бажанням про здійснення мрій (позитивне): **нім.:** *Ihr (або Dein) Wort in Gottes Ohren*; **укр.:** *богу у вуха*; спритністю розуму: **нім.:** *ein feines Ohr für*; **укр.:** *голова з вухами*; психологічним станом, відчаєм (негативне): **нім.:** *die Ohren hängenlassen*; **укр.:** *опустити/опускати вуха*.

Лексема *вухо/ухо* в українській (11,4%) та російській (17,6%) мовах мають такі позитивні значення: допомога всіма силами: **укр.:** *витягувати/тягти/тягнути/витягти за вуха*; **рос.:** *за уши тащить/тянуть*; любов, захоплення чимось: **укр.:** *(і) за вуха не відтягнеш/не відтягнути/не відтягти*; **рос.:** *за уши не оттащить*; негативні значення: відсутність музичного слуху: **укр.:** *ведмідь/слон на вухо наступив*; **рос.:** *медведь/слон на ухо наступил*; відсутність чогось: **укр.:** *ні вуха ні риля*; **рос.:** *ни уха ни рыля*; інтелектуальна обмеженість: **укр.:** *хлопать ушами*; **рос.:** *хляпаты*

вухами; надмірна довірливість: **укр.:** *розвішувати/розвішати вуха; розпускати/ розпустити/ розставити вуха; рос.:* *развесить уши; щось неприємне, яке викликає сором чи огиду: укр.:* *(аж) вуха в'януть/ сверблять; рос.:* *уши вянут; поїдання жадно їжі: укр.:* *їсть, уминає, аж (по)за вухами лящить; рос.:* *ест, уписывает так, что за ушами трещит/пищит; не звертати уваги: укр.:* *вухом не вести/не повести; затикати/заткнути вуха (ватою); рос.:* *и ухом не вести.*

В англійській мові (9,8%) ФО з компонентом *ear* позначає виконання складної роботи дуже легко та швидко: **анг.:** *can do something on their ears;* зовнішність красивої людини: **анг.:** *cute as a bug's ear;* приємна популярна музика: **анг.:** *ear candy;* різке зауваження: **анг.:** *flea in one's ear;* сон: **анг.:** *pound one's ear;* алкогольна інтоксикація: **анг.:** *sloshed to the ears.*

Аломорфіні значення ФО з соматизмом в німецькій мові (8,8%): відмова: **нім.:** *die Ohren einziehen;* прохання вислухати себе, отримати аудієнцію: **нім.:** *j-s Ohr erbitten;* знайти співчуття: **нім.:** *ein geneigtes/offenes/ williges Ohr bei j-m finden;* прислухатися до голосу мас: **нім.:** *das Ohr an der Masse haben;* тримати себе в руках: **нім.:** *die Ohren steifhalten.*

В українській культурі (11,4%) ФО з компонентом *вухо* використовується на позначення намагання комусь протидіяти: **укр.:** *піднімати/підійняти вуха; покірної, лагідної людини: укр.:* *хоч у вухо бгай/клади; вияву сміливості, кмітливості: укр.:* *впіймати/ піймати/спіймати/вхопити вовка за вухо (за вуха); готовності до несподіванок: укр.:* *вухо (завжди) на сторожі; інформування кого-небудь про щось невідоме: укр.:* *вкладати/вкласти у вуха кому; вносити/внести у вуха; зовнішнього вигляду людини, худорлявості: укр.:* *самі вуха та зуби; бажання курити: укр.:(аж) вуха пухнуть/попухли; чогось нерозумного, несерйозного, недоречного або зовсім безглуздового: укр.:* *і на вуха не налізе; непередбачуваних неприємностей: укр.:* *тільки вухами ляпнути.*

В російськомовному суспільстві (3,9%) аломорфні риси ФО з лексемою *ухо*: обмін: **рос.:** *ухо на ухо менять*; не отримати щось бажане: **рос.:** *не видать как своих ушей*.

Аналіз лінгвокультурних особливостей ФО з соматичним компонентом на базі англійської, німецької, російської та української мов показав, що ФО виявляють ізоморфні та різні аломорфні риси. Таким чином, ФО з компонентом *ear/Ohr/вухо/ухо/* мають такі значення: увага; грати музику на слух; широка усмішка; гарні новини; неувважність; набридливі розмови; грубе звучання; сором; проблеми зі слухом; покарання; інформація, яка стала відомою; неочікувана новина; наслідки перевтоми; передача таємниці, щоб ніхто не почув; маркована ознака.

Так, для англійської та німецької мов властивий нейтральний вектор оцінки ізоморфного значення: вік людини.

В німецькій та українській мовах ізоморфні значення ФО з компонентом *Ohr/вухо*: бажання про здійснення мрій; спритність розуму; відчай.

Спільні позитивні значення в українській та російській мовах: допомога всіма силами; любов, захоплення чимось; негативні значення: відсутність музичного слуху; відсутність чогось; інтелектуальна обмеженість; надмірна довірливість; щось неприємне, яке викликає сором чи огиду; поїдання жадно їжі; не звертати уваги.

Аломорфні позитивні риси ФО з компонентом *ear* в англійській мові: виконання складної роботи дуже легко та швидко; зовнішність красивої людини; приємна популярна музика; різке зауваження; алкогольна інтоксикація; сон.

Позитивні аломорфні значення ФО з соматизмом в німецькій мові: знайти співчуття; прислухатися до голосу мас; тримати себе в руках; відмова; прохання отримати аудієнцію.

В українській мові ФО з компонентом *вухо* мають такі позитивні аломорфні значення: намагання комусь протидіяти; покірна, лагідна людина;

вияв сміливості, кмітливості; готовність до несподіванок; інформування кого-небудь про щось невідоме; негативні: дуже худа людина; бажання курити; щось нерозумне, несерйозне або зовсім безглузде; непередбачувані неприємності.

В російськомовному суспільстві аломорфні риси ФО з лексемою *ухо*: негативна: не отримати щось бажане; обмін.

Подальші перспективи дослідження пов'язані з аналізом ФО з іншими соматичними компонентами на матеріалі західно-германських і східнослов'янських мов.

Література:

1. Абрамова А.Г. Фразеологические единицы с компонентами-соматизмами в разноструктурных языках: на материале русского и чувашского языков: автореф. дис ... канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / А.Г. Абрамова; Чувашский государственный ун-т. – Чебоксары, 2005 . – 19 с.

2. Богус З. А. Соматизмы в разносистемных языках: семантико-словообразовательный и лингвокультурологический аспекты: на материале русского, адыгейского и английского языков: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / З. А. Богус; Адыгейский государственный ун-т. – Майкоп, 2006. – 20 с.

3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1980 – 234с.

4. Гак В.Г. О контрастивной лингвистике / В.Г. Гак // новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика: Переводы/ Сост. В.П. Нерознака; Общ. ред. и вступ. ст. В.Г. Гака. – М.: Прогресс, 1989. – 440 с.

5. Городецкая И.Е. Фразеологизмы-соматизмы в русском и французском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.2 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / И.Е. Городецкая; Пятигорский государственный лингвистический ун-т.-Пятигорск, 2007.- 18с.

6. Гудков Д. Б., Ковшова М. Л. Телесный код русской культуры: материалы к словарю / Д. Б. Гудков, М. Л. Ковшова. – М.: Гнозис, 2007. – 288 с.

7. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. –М.: Прогресс, 1985 – 349 с.

1. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М.: Институт языкознания РАН, 1992. – 330 с.

8. Кісь Р. Я. Глобальне – національне – локальне (соціальна антропологія культурного простору) / Р. Я. Кісь. – /Ін-т народознавства НАН України/. – Львів: Літопис, 2005. – 300 с.

9. Ковшова М. Л. Анализ фразеологизмов и коды культуры / М. Л. Ковшова // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2008. – Т. 67, № 2. – С. 60–65.

10. Кононенко В. И. Язык и народная культура / В. И. Кононенко. – М.: Яз. слав. культуры, 2004. – 75 с.

11. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія: Курс лекцій / В. В. Красных. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2002. – 284 с.

Список лексикографічних джерел

1. Гаврись В.І., Пророченко О.П. Німецько-український фразеологічний словник / В.І. Гаврись, О.П. Пророченко. – К.: Радянська школа. 1981. Т 1,2.- 416 + 382 с.
2. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. – К.: Освіта, 1998. - 224 с.

3. Фёдоров А. И. Фразеологический словарь русского литературного языка / А. И. Фёдоров. – Москва: АСТ, 2008. – 880с.
4. Apperson G.L. The Words worth Dictionary of Proverbs / G.L. Apperson. – Wordsworth Reference, 1993. – 721 p.
5. Словопедія. Фразеологічний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://slovopedia.org.ua/49/53407/359960.html>. – Назва з екрана.
6. The free dictionary [Electronic Resource]. – Mode of access: URL: www.thefreedictionary.com.- Title from the screen.